

Farsça, "el-Fethu'l-habîr" adını taşıyan beşinci babı Arapça'dır; Hint 1405/1984 [birinci bs.]; Beyrut 1407/1987 [ikinci bs.]). Eserin Mehmet Sofuoğlu tarafından aynı adla yapılan Türkçe tercümesinde (İstanbul 1980) çeşitli baskıları hakkında bilgi verilmiştir (s. 118).

BİBLİYOGRAFYA :

Şah Velîyullah ed-Dihlevî, *el-Fevzü'l-kebîr ft uşûli't-tefsîr* (Arapça trc. Selmân el-Hüseynî en-Nedvî), Beyrut 1407/1987; a.e. (trc. Mehmed Sofuoğlu), İstanbul 1980; Süyûtî, *el-İtkân* (Beyrut), II, 708-712; Zübeyd Ahmed, *el-Âdâbü'l-'Arabîyye*, I, 67-68, 76-79; Serkîs, *Mu'cem*, I, 891; Brockelmann, *GAL*, II, 550; *Suppl.*, II, 614; *İzâhu'l-meknûn*, II, 212; Bilmen, *Tefsîr Tarihi*, II, 722; Ali Şevvâh İshak, *Mu'cemü muşannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Riyad 1404/1984, III, 118; A. S. Bazmee Ansari, "Al-Dihlawî Şâh Wali Allâh", *El²* (İng.), II, 254-255.

MEVLÜT GÜNGÖR

FEY

(الفى)

İslâm devletinin
gayri müslim tebaadan aldığı
cizye, haraç ve ticaret
malları vergilerinin ortak adı.

Fey sözlükte masdar olarak "geri dönmek, şekil değiştirmek", isim olarak "gölge, ögle vaktinden sonraki gölge" anlamlarına gelir. Terim olarak gayri müslimlerden alınan haraç, cizye, ticarî mal vergisi (uşûr) ve diğer bazı gelirleri ifade eder. Fey terimine, ganimet de dahil olmak üzere gayri müslimlerden alınan her türlü malı içine alacak şekilde kapsamlı bir anlam verenler olmuşsa da yaygın görüşe göre ganimet feyin kapsamı dışındadır.

Fey kelimesi fiil olarak Kur'ân-ı Kerîm'de iki ayrı âyetle üç defa (el-Bakara 2/226; el-Hucurât 49/9) "geri dönmek, vazgeçmek" anlamında, üç âyetle de (el-Ahzâb 33/50; el-Haşr 59/6, 7) "ganimet olarak vermek" mânasında geçmektedir. Kelime hadislerde hem sözlük hem de terim anlamlarında kullanılmıştır (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "fy³e" md.). Feyin "geri dönmek" ve "gölge" şeklindeki sözlük anlamlarıyla terim anlamı arasında bazı âlimlerce ilgi kurulmaya çalışılmıştır. Kudâme b. Ca'fer, gayri müslimlerden alınan malları fey denmesini toplanan malların veya gelirlerinin müslümanlara geri dönmesiyle açıklar (*el-Harâc*, s. 204). Kâfirlerin mallarına, dünya malının gölge gibi geçici olduğunu ifade etmek üzere fey dendiğini ileri sürerler de olmuştur.

Medine döneminde Bedir Gazvesi'nden sonra nâzil olan bir âyetle nefî (çoğulu enfâl) kelimesi kullanılarak ganimetlerin Allah ve Resulü'ne ait olduğu bildirilmiş (el-Enfâl 8/1), daha sonra da ganimetlerin dağıtımıyla ilgili ayrıntılı hükümler içeren bir başka âyet (el-Enfâl 8/41) inmiştir. Medine civarında yaşayan Benî Nadîr yahudilerinin bölgeden sürülmesi ve savaşız olarak mallarının ele geçirilmesinin ardından nâzil olan Haşr süresinin 6-10. âyetlerinde ise gayri müslimlerden elde edilen mallar hakkında fey kelimesi kullanılarak bir öncekine göre kısmen farklı hükümler getirilmiştir. Çok net olmamakla birlikte bu iki grup âyetin farklı üslup ve hükümleri, Hz. Peygamber'in meselâ Benî Kureyza, Hayber, Vâdîlkurâ, Benî Nadîr, Fedek, Huneyn, Benî Mustalîk ganimetleriyle ilgili uygulamaları arasında görülen farklılıklar, daha sonraki dönemde fey ve ganimet ayrımı yapıp bu iki kavrama farklı anlamlar yüklenmesine imkân verdiği gibi fakihler arasında ortaya çıkan, fey ve ganimet terimleriyle ilgili kavram ve kapsam tartışmalarının da temel sebebini oluşturmuştur. Öte yandan Hz. Ömer döneminde Irak'ın fethedilmesinden sonra Sevâd arazisinin hangi statüye bağlanacağı konusunda ashop arasında cereyan eden fikrî tartışmalar ve bu tartışmaların ardından ortaya çıkan uygulama örneği, daha sonraki dönemlerde oluşan hukuk doktrini yakından etkilemesinin yanı sıra uygulama açısından da bir bakıma model teşkil etmiştir. Bu gelişmelerden sonra gayri müslim tebaadan alınan çeşitli vergi ve gelirler, literatürde genelde fey adı altında beytümâlin temel gelir kaynaklarından biri olarak anılmaya başlanmış; kapsamı, kullanımı ve dağıtımı ile tarihî süreç içinde geçirdiği gelişim, gerek klasik dönem İslâm âlimleri ve gerekse çağdaş müslüman ve yabancı araştırmacılar tarafından ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Irak topraklarının fethedilmesinin ardından başkumandan Sa'd b. Ebû Vakkâs, gazilerin bu toprakların da diğer ganimet malları gibi kendilerine dağıtılması taleplerini Hz. Ömer'e ilettiğinde halife bu konuyu sahâbe ile etraflı şekilde tartışmıştır. Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvâm bunların gazilere dağıtılmasını; Hz. Osman, Ali, Talha, Muâz b. Cebel ve Abdullah b. Ömer de dağıtılmamasını savunmuşlardır. Sonuçta Hz. Ömer savaşıla elde edilen toprakların di-

ğer ganimet malları gibi dağıtılmayıp bütün müslümanların yararına vakıf olmak üzere (fey mevkûfe) sahiplerinin elinde bırakılmasına karar vererek şöyle demiştir: "... Savaşanlarla diğerlerinin ve gelecek nesillerin teşkil edeceği müslümanlar için fey olmak üzere işleyicileriyle beraber araziye tutmayı, araziler için haraç vergisi koymayı, sahiplerine cizye tayin etmeyi düşündüm" (Ebû Yûsuf, I, 202). Halife, Sa'd b. Ebû Vakkâs'a yazdığı mektubunda ganimetleri müslüman askerlere bölüştürmesini, arazi ve nehirleri ise işleyicilerine bırakmasını ve bunlardan elde edilecek gelirlerin bütün müslümanların atıyyelerine dahil edilmesini emretmiştir (a.g.e., I, 192-194). Hz. Ömer'in bu ifadelerinden dağıtılmasına izin verilen malların ganimet, toprak ve nehirlerin ise fey kabul edildiği anlaşılmaktadır. Halife bu kanaate varırken Haşr süresinin 6-10. âyetlerine dayanmış ve feyin bu âyetlerde anılan grupların hepsi için genel ve ortak bir hak olduğu sonucuna varmıştır (a.g.e., I, 208-213).

Bu âyetlerin ilkinde Allah'ın, peygamberine fey olarak verdiği şeyler için müslümanların at ve deve koşturmadığından, yani savaşın olmadığından bahsedilmektedir. Kaynaklarda bu âyetin Benî Nadîr yahudileri hakkında nâzil olduğu belirtilir. Hz. Peygamber'in Medine'de yaşayan bu kabileyi savaş olmaksızın şehirden çıkardığı, toprak ve taşınabilir mallarını kendi şahsî ve ailevî harcamaları için kullandığı, artanını da cihad amacıyla harcadığı ve başta muhacirler olmak üzere dilediği kimselere dağıttığı bilinmektedir. Sürenin 7. âyetinde ise Allah'ın, fethedilen ülkelerin ehlinde peygamberine fey olarak verdiği şeylerin sadece zenginler arasında dolaşan bir servet olmaması için Allah'a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara tahsis edildiği belirtilmiştir. Hz. Ömer bu iki âyetle iki ayrı hükmün konulduğu görüşündedir. Ona göre 1. âyetle savaş olmaksızın, 2. âyetle savaş sonucunda ele geçirilen mallar hakkındaki hükümler düzenlenmiştir. Bu iki âyeti birlikte değerlendirip 2. âyeti bir öncekinin devamı ve açıklaması sayanlar da vardır. Hz. Ömer'in kanaatine meyleden Taberî ikinci görüşte olanları kinayip "mütefakkîhe" olarak nitelemekte, muhtemelen bununla Şâfiîler'i kastetmektedir. Taberî, 6. âyetin hükmüne göre barışla ele geçenlerin Hz. Peygamber'e ait olduğunu ve baş-

ka kimseye pay ayrılmadığını söylemektedir (*Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 24-26). Savaşla ele geçirilenler ise Hz. Ömer'in ichtihadyı ile ikiye ayrılmış, taşınabilir mallar ganimet kabul edilerek *Enfâl* sûresinin 41. âyetinin hükmüne göre 1/5 devlet payı çıkarılıp kalanı savaşılanlara dağıtılmış; toprak, nehir, bunların geliri, haraç ve gayri müslimlerin ödediği cizye ise fey kabul edilerek *Haşr* sûresinin 7-10. âyetlerinin hükmüne göre işleme tâbi tutulmuştur. Bu âyetlerde söz konusu edilen kimseler de 7. âyetinde sayılan zümrelerle 8. âyetinde sayılan muhacirler, 9. âyetinde zikredilen ensar ve 10. âyetin hükmüyle onları takip eden müslümanlar, yani sonradan gelen bütün ümmettir.

Hz. Peygamber'in uygulaması ile Hz. Ömer'in uygulamaları arasında esas itibarıyla bir farklılık mevcut değildir. Hz. Peygamber, *Bedir Gazvesi*'nde elde edilen ganimetlerin beşte birini ayırıp kalanını savaşılanlara dağıtmıştı. Savaş olmaksızın ele geçirilen *Benî Nadîr* topraklarını ise daha çok özel masraflarına ayırmış, istisnâ olarak da bir iki müslümana buradan mal vermiştir. *Hayber*'de kendisine ait olan topraklardan gelenlerle *Fedek* arazilerinin yarısından gelen yıllık gelirin bir kısmını aile masraflarına harcamış, bir kısmını da müslümanların yararı için ayırmıştır. *Bedir Gazvesi*'nde ganimet olarak sadece menkul mallar ele geçirilmiş olup gayri menkuler söz konusu değildir. Hz. Ömer iki uygulama arasındaki farklılığı bununla açıklamakta ve daha sonra imiş bulunan *Haşr* sûresinin 7-10. âyetlerinin daha önce nâzil olan *Enfâl* sûresinin 41. âyetinin hükmünün kapsamını daralttığını ve sadece taşınır mallara has kıldığını söylemektedir. *Benî Nadîr* toprakları ise barış yoluyla ele geçtiği için ayrı bir statüye, fey hükümlerine tâbidir. *Hayber* ve *Fedek* toprakları da Hz. Ömer'in daha sonraki uygulamalarına ışık tutacak tarzda genel olarak müslümanların yararına tahsis edilmiştir.

Fey kavramı Hz. Ömer devrinde daha netleşmiş ve kurumlaşmış bulunmakla birlikte, gayri müslimlerden elde edilen malların Câhiliye dönemindeki ganimet anlayışından farklı bir muameleye tâbi tutulması Hz. Peygamber devrinden itibaren başlamıştır. Düşmandan ele geçirilen malların Câhiliye döneminde olduğu gibi zengin ve güçlülerin tekeline geçme uygulamasının kaldırılarak daha

çok ihtiyaç esasına göre ümmete dağıtılması bu dönemde benimsenmiştir. Hz. Ömer'in yaptığı iş, yeni şartlar ve ihtiyaçlar ışığında bu uygulamayı daha belirgin ve sistemli hale getirmekten ibarettir. Gerçi *Lokkegard* ve *Schmucker* bu uygulamanın Hz. Ömer döneminin işi olmadığını, Emevîler devrinde ortaya çıktığını söylemektedirler (*Ziaul Haque*, s. 129 vd.). Onlara göre, İran imparatorluk sülâlesine ait olanlar dışında kalan Irak toprakları Hz. Ömer döneminde gazilere dağıtılmıştır. Bütün müslümanların yararına kullanılmak üzere alıkonusu dağıtılmayanlar imparatorluk ailesinin (*savâfî*) mülkleri iken Emevîler kendi tasarruflarında olan toprakları genişletme düşüncesiyle fey kavramını oluşturarak şahıslara dağıtılmış toprakları da devlet kontrolüne geçirmiş ve bunu Hz. Ömer'in uygulaması olarak göstermişlerdir. *Lokkegard*, bu uygulamanın Ömer b. Abdülazîz tarafından İslâm hukukuna sokulduğu kanaatindedir. Ancak tarihî kaynaklar onların bu iddiasını doğrulamamaktadır. Fey kavramının ve uygulamasının İslâm'ın ilk dönemlerinden geldiği, bu döneme ait tarihî malzemelerde bu kurum ve uygulamayla ilgili bilgilerden anlaşılmaktadır. Sadece İslâm hukukçuları değil İbn İshak, Belâzürî, Taberî gibi tarihçiler ve müfessirler de Hz. Ömer'in *Sevâd* arazisini vakıf haline getirdiğini ve bu uygulamasını *Haşr* sûresinin 6-10. âyetlerine dayandırdığını söylemektedirler. Emevîler'in ve Abbâsîler'in fey kurumunu kendi lehlerine çalıştırdıkları ileri sürülebilirse de bu kurumun ilk defa Emevîler döneminde ortaya konup fukahânın bu uygulamayı geçmişe mal ederek meşrûlaştırdığı söylenemez.

Barış yoluyla ele geçen malların ister taşınır ister taşınmaz olsun fey teşkil ettiği konusunda hukukçular arasında genelde görüş ayrılığı yoktur. Savaşla ele geçirilen taşınır malların ganimet sayılıp bunun hükümlerine tâbi olduğu da tartışmasız bir husustur. Görüş ayrılığı savaş yoluyla ele geçen taşınmaz mallardadır. Hanefîler, savaş yoluyla elde edilen taşınmazlar konusundaki görüşlerini esas itibarıyla Hz. Ömer'in uygulamasına dayandırmaktadırlar. Buna göre savaşla alınan yerlerde ele geçen taşınmazlarda devlet başkanının bir seçim hakkı vardır; dilerse toprağı gazilere taksim eder, dilerse eski sakinlerinin bırakarak onlara haraç yükler. Bu gö-

rüş, düşmandan savaş yoluyla ele geçirilen malları taşınır-taşınmaz esasına göre ayırmakta ve taşınmazlarda devlet başkanına geniş bir takdir hakkı tanımaktadır. İmam Mâlik'e göre savaş yoluyla ele geçirilen arazi esas itibarıyla dağıtılmaz; bu topraklar bütün müslümanlar için ortak bir vakıftır. Geliri ümmetin menfaati taksimi gerektiriyorsa devlet başkanı bu tür toprakların taksimine de karar verebilir. İmam Şâfiî ve ondan sonra gelen Şâfiî hukukçuları ise düşmandan elde edilen malları sadece barış veya savaş yoluyla elde edilmesine göre bir ayrıma tâbi tutarlar. Şâfiî'ye göre ganimet savaşla elde edilen, fey ise barış yoluyla ele geçendir. İmam Şâfiî bu görüşünü *Enfâl* sûresinin 41 ve *Haşr* sûresinin 6 ve 7. âyetlerine dayandırmaktadır. Şâfiî, savaşla elde edilmesi durumunda toprağı da ganimet kabul etmekte ve savaşılanlara dağıtılmasını öngörmektedir. Hz. Peygamber'in *Hayber* arazisini savaşılanlar arasında paylaştırdığını söylemekte ve bunu kendi görüşüne delil getirmektedir. Hz. Ömer'in Irak topraklarıyla ilgili uygulaması da ona göre *Resûl-i Ekrem*'in *Hevâzin* kabilesinden ele geçirilen esirlerle ilgili uygulamasında olduğu gibi gazilerin rızası alınarak yapılmıştır. Ahmed b. Hanbel de Hz. Ömer'in Irak toprakları uygulamasını bu şekilde izah etmektedir. Diğer hukukçular ise *Resûl-i Ekrem*'in *Hayber* uygulamasını onun takdirini bu yolda kullanmasıyla açıklamaktadır. Kaldı ki *Hayber*'in nasıl ele geçtiği ve hangi statüye bağlandığı hususunda İslâm âlimleri arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ganimet ve feyin kapsamı konusunda İslâm hukukçuları arasındaki bu farklı görüşlere rağmen genel olarak hukukçuların zekât ve ganimet dışındaki devlet gelirlerini fey kapsamına sokma eğiliminde olduklarını söylemek mümkündür. Meselâ İmam Şâfiî, mirasçısız ölen kimselerin beytülmalâ intikal eden terekelerini fey olarak kabul ettiği gibi (*el-Üm*, IV, 77), Hanefîler gayri müslim devletler tarafından İslâm devlet başkanına verilen hediyeleyi de fey kapsamında değerlendirirler (*Merginânî*, II, 452).

İslâm hukukçuları arasında tartışılan bir diğer konu da fey gelirlerinin kimlere, nasıl paylaştırılacağıdır. Şâfiî'nin dışındaki hukukçular, fey gelirlerinin ganimette olduğu gibi beytülmal için 1/5 ayırımı yapılmadan *Haşr* sûresinin

7-10. âyetlerinde zikredilen kimselere dağıtılacağı görüşündedirler. Ebû Yûsuf, "Allah bilir ama fey bunlarla beraber bunlardan sonra kıyamete kadar gelecek müminlere aittir" diyerek Hz. Ömer'in uygulamasını esas almıştır (*el-Harâc*, I, 189-191). Bu konuda farklı ic-tihadlarıyla dikkati çeken Şâfiî ise fe-yin de ganimette olduğu gibi beşe bölünüp beşte birin ganimetin beşte birinin dağıtıldığı zümreye dağıtılacağını, kalan beşte dördün ise yalnız Hz. Peygamber'in hakkı olduğunu, onun da bu-nu Allah'ın kendisine gösterdiği yerle-re harcayacağını ifade eder. Ahmed b. Hanbel'in bir görüşü de bu yöndedir. Fey âyetinde beşte birin (humus) ayrıl-masından bahsedilmemekle birlikte ga-nimetin beşte birinin dağıtılacağı züm-relerle feyin dağıtılacağı kimselerin ay-nı olması ve bu malların aynı kaynaktan yani gayri müslimlerden elde edilmesi Şâfiî'yi böyle bir kanaate yöneltmiştir. Yine Şâfiî'ye göre Hz. Peygamber'den sonra feyin onun kullanımına bırakılan beşte dördü ergenlik çağına ulaşmış mücahidlere, onların bu çağa gelmemiş çocuklarına, kadınlara, yıllık yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılayacak bir na-faka ve atıyye olarak verilir. Zekât ala-bilen kimselere, meselâ bedevîlere (a'râ-bî) ve kölelere feyden pay verilmez (*el-Üm*, IV, 63-65, 77-78).

Hız. Peygamber zamanında fey gelir-lerinin miktarı çok azdı ve Medine'deki müslümanlara dağıtılıyordu. Kaynaklar, Resûl-i Ekrem'in kendisine gelen fey ve humusu vakit geçirmeden evli olanlara iki, bekârlara bir hisse şeklinde dağıttı-ğını belirtmektedir (Ebû Ubeyd, s. 353-355). Hız. Ebû Bekir'in hilâfeti sırasında da aynı uygulamanın devam ettiği, hat-ta gelen malların hemen dağıtılmasın-dan dolayı beytülmâle muhafız konul-masına gerek kalmadığı bilinmektedir. Öte yandan Hız. Ebû Bekir, Resûl-i Ekrem'in kendilerine mal vermeyi vaad etti-ği kimseler dışındaki Medine'de yaşı-yan bütün müslümanlara büyük küçük, hür köle, kadın erkek farkı gözetmek-sizin fey gelirlerini eşit miktarda hilâ-fetinin ilk yılında 9, ikinci yılında 10 dir-hem olarak dağıtmıştır (Ebû Yûsuf, I, 307-310). Hız. Ömer'in bu uygulamaya divan teşkilâtını kuruncaya kadar devam etti-ği bilinmektedir (*a.g.e.*, I, 333-335). Fe-tihler sonucu İslâm ülkelerinin genişle-mesi ve fey gelirlerinin artması üzerine Hız. Ömer yeni bir düzenlemeye gitme zorunluluğu hissetmiş ve divan kurumu

ilk defa bu maksatla ortaya çıkmıştır (bk. DİVAN).

Hız. Ömer fey gelirlerini müslümanla-ra, biri yılda bir defa atâ veya atıyye adı altında para, diğeri her ay erzak adı al-tında yiyecek olmak üzere iki şekilde da-ğıtmıştır. Bunun için kurduğu divan teş-kilâtında müslümanların atıyyelerini fark-lı miktarlarda tesbit etmiş ve hak sa-hiplerinin isimlerini kabile esasına gö-re, Kureyş kabilesinin Hız. Peygamber'in mensup olduğu Benî Hâşim kolundan başlayarak divan defterlerine kaydet-tirmiştir. Böylece Medine'ye her vergi gelişte bunun müslümanlara dağıtılma-sı şeklindeki eski uygulama kalkmış, da-ha düzenli ve kurumlaşmış bir uygulama devreye girmiştir. Hız. Ömer'in halk-tan vergi toplamak için değil devlet ge-lirlerinden onları faydalandırmak için kurduğu divan teşkilâtı özellikle bu yö-nüyle dikkati çekmekte ve dönemine gö-re bir orijinallik arzetmektedir. Hız. Ömer atâ miktarlarının farklı tesbitinde İslâ-miyet'i erken veya geç kabul etme, di-ne hizmetteki gayret gibi kriterleri öl-çü almıştır. Bununla beraber kadın er-kek, çocuk çocuk herkese, bu arada me-vâlîye de fey gelirlerinden atâ bağlamış-tır. Sadece mülkiyet hakları bulunmadı-ğı ve kazandıkları sahiplerine ait oldu-ğu için kölelere, başta bedevîler olmak üzere çeşitli bölgelerde yaşayıp hicret etmemiş veya cihada katılmamış olanlar-la bunların eşlerine ve çocuklarına fey-den pay vermemiştir. Ebû Ubeyd, atıyye ve yiyeceklerden pay alabilmek için İslâ-miyet'i savunma ve yerleşik bir hayat sürmenin gerekli olduğunu, diğerkimse-lerin kıtlık, kan davaları sonunda meyda-na gelen savaşlar, düşman tecavüzüne mâruz kalma gibi zaruret halleri olma-dıkça feyden pay alamayacaklarını böyle-mektedir (*el-Emvâl*, s. 324-326). Böylece Hız. Ömer devlet başkanına fey gelirlerini hak sahiplerine dağıtma konusunda bir takdir hakkı tanımış oldu. Hız. Osman'ın da aynı uygulamayı benimsediği bilin-mektedir. Hız. Ali ise Ebû Bekir gibi feyi hak sahiplerine eşit olarak dağıtma ta-raftarı olmuş ve uygulamayı bu şekilde sürdürmüştür (İbn Kudâme, VII, 309).

Fey hak kazanan kimselerin fakir ol-malarının gerekli olup olmadığı İslâm hukukçuları tarafından tartışılmıştır. Hu-kukçuların önemli bir kısmı feye hak ka-zanmak için mutlaka fakir olmanın ge-rekmediği, zengin ve fakirin feyde müş-terek olduğu görüşündedir. İmam Mâ-lîk ise feyden ancak fakirlerin faydala-nabileceğini söyler.

BİBLİYOGRAFYA :

- Lisânü'l-'Arab*, "fy"e md.; *Fîrûzâbâdî*, *Kâ-müsû'l-muht*, "fy"e md.; *Tâcû'l-'arûs*, "fy"e md.; *Tehânevî*, *Keşşaf*, II, 1103; *Wensinck*, *el-Mu'cem*, "fy"e md.; Ebû Yûsuf, *el-Harâc* (Ab-dülâziz b. Muhammed er-Rahbî, *Fıkhü'l-mülûk ve miftâhu'r-retâc* içinde, nşr. Ahmed Ubeyd el-Kubeyî), Bağdad 1973-75, I, 146, 189-194, 202, 208-213, 307-312, 318-319, 330-335, 415; II, 112-114, 197-203; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 63-65, 77-82; Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 26-29; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 17-18, 23-25, 77 vd., 210 vd., 303-385, 580-581; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 193, 213, 282-283, 296-305, 336; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (Zebîdî), s. 204; Taberî, *Câ-mi'u'l-beyân*, XXVII, 24-26; Mâverîdî, *el-Ah-kâmü's-sultâniyye*, Kahire 1298, s. 121 vd.; İbn Hazm, *el-Muhalâ*, VII, 341-345; Şirâzî, *et-Tenbîh fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî* (nşr. Th. W. Juynboll), Leiden 1879, s. 292, 294; Kâsânî, *Bedâ'î*, VII, 116-119; Merginânî, *el-Hi-dâye*, İstanbul 1290, II, 452; İbn Rüşd, *Bidâye-tü'l-müctehid*, I, 341-343; İbn Kudâme, *el-Mug-nî*, VII, 309; Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, IX, 32; Elma-lîlî, *Hak Dini*, VI, 4820-4821, 4839 vd.; M. Ziyâ-eddin er-Reyyis, *el-Harâc fi'd-devleti'l-İslâmiyye ve't-târîhu'l-mâli lî'd-devleti'l-İslâmiyye*, Kahire 1957, s. 8-10, 101-112; Ziaul Haque, *Landlord and Peasant in Early Islam*, Delhi 1985, s. 117-150, 181-230; Mustafa Fayda, *Hız. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, İstanbul 1989, s. 91-107; a.mlf., "Hız. Ömer'in Divan Teşkilâtı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, II, 133-176; a.mlf., "Hız. Ömer ve Fey", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, V, Ankara 1982, s. 193-202; a.mlf., "Atâ", *DİA*, IV, 33-34; Muhammed b. İbrâhim er-Rebî, *el-Fey' ve'l-ğanîme ve maşârifühümâ* [baskı ye-ri yok], 1413/1992, s. 169-185; Paul G. Forand, "The Status of the Land and Inhabitants of the Sawâd During the First two Centuries of Islam", *JESHO*, XIV/1 (1971), s. 25-37; Th. W. Juynboll, "Fey", *İA*, IV, 584-585; F. Lokkegaard, "Fay", *EI*² (Fr.), II, 889-890.

MUSTAFA FAYDA

FEYİZ

(الفيز)

Bir karşılık beklemeksizin yapıp yaratan fâilden (Allah) fiillerin kesintisiz bir şekilde sâdır olmasını ifade eden felsefe terimi (bk. SUDÛR).

FEYİZ

(الفيز)

Bütün bilgilerin ve varlıkların Allah'tan zuhur ve tecelli etmesi anlamında tasavvuf terimi.

Feyiz (feyz) ve feyezân kelimeleri (ço-ğulu füyûz, füyûzât) sözlükte "fazla suyun yatağından taşması, bir haberin şâyi ol-ması, bir sırrın ifşa edilmesi" gibi anlam-lara gelir (*Kâmus Tercümesi*, II, 1290). Fe-